

Dmitriy Panto

(Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)

ORCID: 0000-0002-5467-9990

DOI: doi.org/10.60513/FPBT-JP06

Świadectwa księży katolickich o Kazachstanie w XIX i na początku XX w.

Kazachstan i zamieszkujące go ludy zawsze były interesujące dla europejskich naukowców i badaczy. Zesłani w czasach carskich polscy więźniowie polityczni pozostawili po sobie bogate dziedzictwo naukowe, z którym zapoznawali też Europę, publikując w różnych językach swoje artykuły czy książki¹. Dzięki pracom naukowym i artykułom prasowym Tomasza Zana², Bronisława Zaleskiego³, Karola Bohdanowicza⁴, Adolfa Januszkiewicza⁵ i innych zaczęto badać historię i przyrodę Kazachstanu, a informacje o tym regionie azjatyckim rozpowszechniać. W niniejszym opracowaniu chciałbym zwrócić uwagę na osiągnięcia naukowe księży katolickich pełniących posługę duszpasterską w azjatyckiej części Imperium Rosyjskiego w XIX i na początku XX w., a ponadto prowadzących badania nad Kazachstanem i jego ludnością. Niestety, zebrane przez nich materiały i opracowania nadal nie są wykorzystywane w obiegu naukowym, chociaż ich treść jest bardzo interesująca i pouczająca. Proponuję zatrzymać się przy czterech księżach katolickich: Walerianie Gromadzki, Leonie Czudowskim, Mateuszu Wejcie i Justynie Pranajtisie oraz pokazać, w jaki sposób pisali o stepie kazachskim w artykułach naukowych i prasowych czy notatkach z podróży. Warto podkreślić, że ich artykuły chętnie drukowały czasopisma europejskie: „Missye Katolickie. Czasopismo Ilustrowane Miesięczne”, „Przegląd Katolicki”, „Życie Kościelne” i inne – prasa katolicka cieszyła się większym powodzeniem i moim zdaniem docierała do większej liczby czytelników niż czasopisma naukowe.

¹ Na ten temat zob.: A. Kuczyński, *Wkład Polaków w badania nad ludami Syberii i ich kulturą*, „Lud” 1968, t. 51, cz. II; *idem*, *Syberyjskie szlaki*, Wrocław 1972; *idem*, *Syberia. 400 lat polskiej diaspory*, Wrocław 1998; *idem*, *Polacy w Kazachstanie. Zesłania–Dziedzictwo–Nadzieje–Powroty*, Krzeszowice 2014; A. Kijas, *Polacy w Kazachstanie*, Poznań 1993; G.S. Sapargalijew, B.A. Djakow, *Obszczestwiennno-politiceskaja diejatelnost ssynnych Poljakow w dorewolucyjnom Kazachstanie*, Ałma-Ata 1971.

² Z. Sudolski, *Tomasz Zan – „wygnaniec” i „pielgrzym”* [w:] *Listy z zesłania. Krąg Tomasza Zana, Jana Czczota i Adama Suzina*, oprac. Z. Sudolski, Warszawa 1999; A. Kuczyński, *Gdzie step szeroki – z dziejów związków polsko-kazachskich*, „Zesłaniec” 2007, nr 30 (cz. I), 2007, nr 31 (cz. II), 2008, nr 33 (cz. III).

³ A. Zieliński, *Bronisława Zaleskiego wspomnienia z Kazachstanu (1848–1856)* [w:] *Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesność*, red. S. Ciesielski, A. Kuczyński, Wrocław 1996, s. 133–147; A. Kuczyński, *Gdzie step szeroki...*; B. Zaleski, *Wygnańcy polscy w Orenburgu*, „Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu za rok 1866”, Paryż 1887; *W stepach kirgizkich (Z notatek Bronisława Zaleskiego)*, „Kronika Rodzinna” 1890, nr 19, s. 582–588 (cz. 1); *ibidem*, nr 20, s. 618–624 (cz. 2).

⁴ Z. Wójcik, *Przyroda Kazachstanu w pracach przyrodników polskich XIX i XX w.* [w:] *Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesność...*, s. 97–108; *idem*, *O badaniach geologicznych Karola Bohdanowicza w Kazachstanie* [w:] *Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesność...*, s. 97–119; A. Kuczyński, *Gdzie step szeroki...*

⁵ A. Januszkiewicz, *Listy z Syberii*, Warszawa 2003; *Żywoł Adolfa Januszkiewicza i jego listy ze stepów kirgizkich*, t. 1–2, oprac. F. Wrotnowski, E. Januszkiewicz, Berlin–Poznań 1861; S. Makowski, *Adolf Januszkiewicz odkryty w Kazachstanie*, „Przegląd Humanistyczny” 1969, nr 3; A. Kuczyński, *Gdzie step szeroki...*; S. Makowski, *Adolf Januszkiewicz w świetle nowych odkryć*, „Przegląd Humanistyczny”, 1969, z. 1; *Żywoł Adolfa Januszkiewicza...*, Berlin 1875 (wyd. II).

Kościół katolicki w Azji Środkowej odrodził się na początku XIX w.⁶ W 1815 r. jezuici założyli parafię w Tomsku⁷, która formalnie obejmowała tereny Azji Środkowej i Kazachstanu. Parafia w Tomsku była jedną z największych za Uralem. Prawnie wchodziła w skład archidiecezji mohylewskiej i podlegała metropolii mohylewskiemu. Proboszczowie i pomagający im kapłani (wikariusze) służyli rozproszonym po rozległych połaciach Syberii i stepów wspólnotom katolików.

Z biegiem czasu wskutek dobrowolnej migracji ekonomicznej oraz napływu zesłańców politycznych, urzędników i wojskowych, duża liczba wierzących katolików trafiła na Syberię i do Kazachstanu⁸.

Doprowadziło to do wzrostu liczby parafii katolickich tworzonych za Uralem. Po utworzeniu w 1893 r. samodzielnej parafii w Omsku⁹ obowiązki duszpasterskie

⁶ Więcej szczegółów z historii Kościoła katolickiego w Kazachstanie można znaleźć na stronie internetowej: <https://catholic-kazakhstan.org/hronika/>

⁷ W. Masiarz, *Dzieje kościoła i polskiej diaspory w Tobolsku na Syberii 1838–1922 r.*, Kraków 1999; A. Maciesza, *Dzieje kolonii polskiej w Tomsku*, Poznań 1934; „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 1, nr 1–4; A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim: Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa*, Warszawa 2001; A. Maslennikov, *Rzymskokatolicka parafia w Tomsku na Syberii w latach 1812–1991*, „Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce” 2000, t. 93; A. Адрианов, *Костел в Томске [в:] Город Томск, Томск 1912*; W. Chaniewicz, *Dzieje katolickiej wspólnoty w Tomsku [w:] Kościół katolicki na Syberii*, red. A. Kuczyński, Wrocław 2002; A. Островский, *Томская римско-католическая церковь, „Сибирский вестник” 1890*, nr 67; *Kościół Rzymsko-katolicki w Tomsku*, „Pamiętnik religijno-moralny” 1853, t. XXV, nr 7, s. 69–73; R. Stopikowski, *Kościół katolicki w cesarstwie rosyjskim w świetle polskiej prasy katolickiej drugiej połowy XIX wieku*, Warszawa 2001.

⁸ E. Kaczyńska, *Syberia: największe więzienie świata (1815–1914)*, Warszawa 1991, s. 94–126; Z. Librowicz, *Polacy w Syberji*, Kraków 1884, s. 111–216; W. Jewsiewicki, *Na syberyjskim zesłaniu*, Warszawa 1959, s. 44–117; S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795–1918*, Warszawa 1968, s. 113–272; H. Skok, *Polacy nad Bajkałem 1863–1883*, Warszawa 1974; Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji 1863–1914*, Warszawa 1978, s. 11–31; W. Caban, *Powstanie Styczniowe. Polacy i Rosjanie w XIX wieku. Wybór studiów z okazji czterdziestolecia pracy naukowej i 65. rocznicy urodzin*, red. L. Michalska-Bracha, S. Wiech, J. Legieć, Kielce 2011; W. Caban, *Slużba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831–1873*, Warszawa 2001; M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberii*, Kraków 1928; B. Jędrychowska, *Polscy zesłańcy na Syberii (1830–1883). Działalność pedagogiczna, oświatowa i kulturalna*, Wrocław 2000; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, t. 1–3, Sandomierz 1930; A. Kuczyński, *Syberia. 400 lat...; Z. Łukawski, Historia Syberii*, Wrocław 1981; E. Niebelski, *Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu w Rosji*, Lublin 2002; B. Ханевич, *Католики в Кузбассе (XVII–XX вв.): очерк истории, материалы и документы*, Кемерово 2009; В. Сликовская, *Побег из Сибири*, Санкт-Петербург 2014; P.B. Оплаканская, *Польская диаспора в Сибири в конце XVIII – первой половине XIX в.*, Новосибирск 2001; И.Н. Никулина, *Религия и политические ссыльные Западной Сибири в XIX в.: 20 – первая половина 70-х гг.*, Барнаул 2002; Т.Г. Недзелюк, *Римско-католическая церковь в 1881–1917 гг.*, Новосибирск 2001; С. Мулина, *Участники польского восстания 1863 года в Западносибирской ссылке*, Омск 2005; eadem, *Мигранты поневоле: адаптация ссыльных участников Польского восстания 1863 г. в Западной Сибири*, Санкт-Петербург 2012.

⁹ Parafia Omska należała do kościołów parafialnych, w których proboszczowie jako samodzielni kuracy nie podlegali wprowadzeniu dekanatów. W praktyce oznaczało to, że zależeli

w północnym, wschodnim i środkowym Kazachstanie powierzono proboszczowi parafii omskiej, natomiast zachodnia i południowa części Kazachstanu, a także Azja Środkowa, podlegały kapelanii wojskowej¹⁰ w Taszkencie¹¹. Przemierzając ogromne połacie swoich parafii, kapłani pochodzący z europejskiej części imperium uważnie obserwowali świat i kulturę, z którą spotykali się po raz pierwszy. Starali się skrupulatnie zapisać wszystko, co przykuło ich uwagę, wyjaśnić tradycje i obrzędy, a także opisać napotkane narody i miejscowości.

Jednym z pierwszych kapłanów, który pozostawił po sobie obszernie wspomnienia z podróży do Azji Środkowej, był ks. Walerian Gromadzki. Urodził się 5 czerwca 1835 r. w folwarku Sielce w parafii turzyńskiej dekanatu kowelskiego na Wołyniu. 3 września 1855 r. wstąpił do seminarium duchownego w Żytomierzu, które ukończył z wyróżnieniem 23 czerwca 1859 r. Już 7 lipca tr. przyjął święcenia kapłańskie. Za działalność polityczną w 1861 r. został zesłany do Omska. W 1867 r. ks. Gromadzki został przeniesiony na stanowisko wikariusza w parafii tomskiej, a w 1883 r. został jej proboszczem i pełnił tę funkcję do 1899 r. W 1900 r. powrócił na Wołyń. Został kapelanem księcia Sanguszki w Sławucie. Tam zmarł 15 października 1917 r.¹² W czasie swojej posługi na Syberii zbudował cztery kościoły katolickie, zakładał organizacje charytatywne, a przez 6–9 miesięcy przebywał w podróżach, docierając z posługą duszpasterską do rozrzuconych po Syberii katolików. Wielokrotnie odwiedzał Kazachstan, np. będąc w Omsku, za zgodą władz, wyjechał w okolice Pietropawłowska na kurację kumysem i na sobie mógł doświadczyć jego właściwości leczniczych. Po latach być może to za jego sugestią na terenie majątku księcia Sanguszki w Sławucie otwarto szpital, w którym leczono gruźlicę stosując m. in. terapię kumysem¹³.

---

bezpośrednio od metropolity mohylewskiego i sami mieli dużą samodzielność. W Imperium Rosyjskim były 32 takie parafie. Parafia Omska rozciągała się na przestrzeni 1,1 mln kilometrów kwadratowych. W jej skład wchodziły: Generalne Gubernatorstwo Stepowe (obwody akmoliński i semipałatyński), Okręg Zmieinogorski i zachodnia część okręgu Barnaul w guberni tomskiej.

¹⁰ Warto zauważyć, że do początku XX w. terytorium Azji Środkowej przez Stolicę Apostolską uznawane było za terytorium misyjne, podlegające Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. Dopiero w 1901 r. znalazło się w jurysdykcji metropolity mohylewskiego (A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim...*, s. 240–250).

¹¹ O. Лисицкая, *История католических общин в Туркестане (Вторая половина XIX века – 1917 год)*, Ташкент 2004; A. Majdowski, *Kościół katolicki...* s. 240; J. Sabas, *Turkiestan. Polacy i Litwini w Taszkencie*, „Missye katolickie. Czasopismo Miesięczne Ilustrowane” 1904, nr 3 (marzec), s. 86–87.

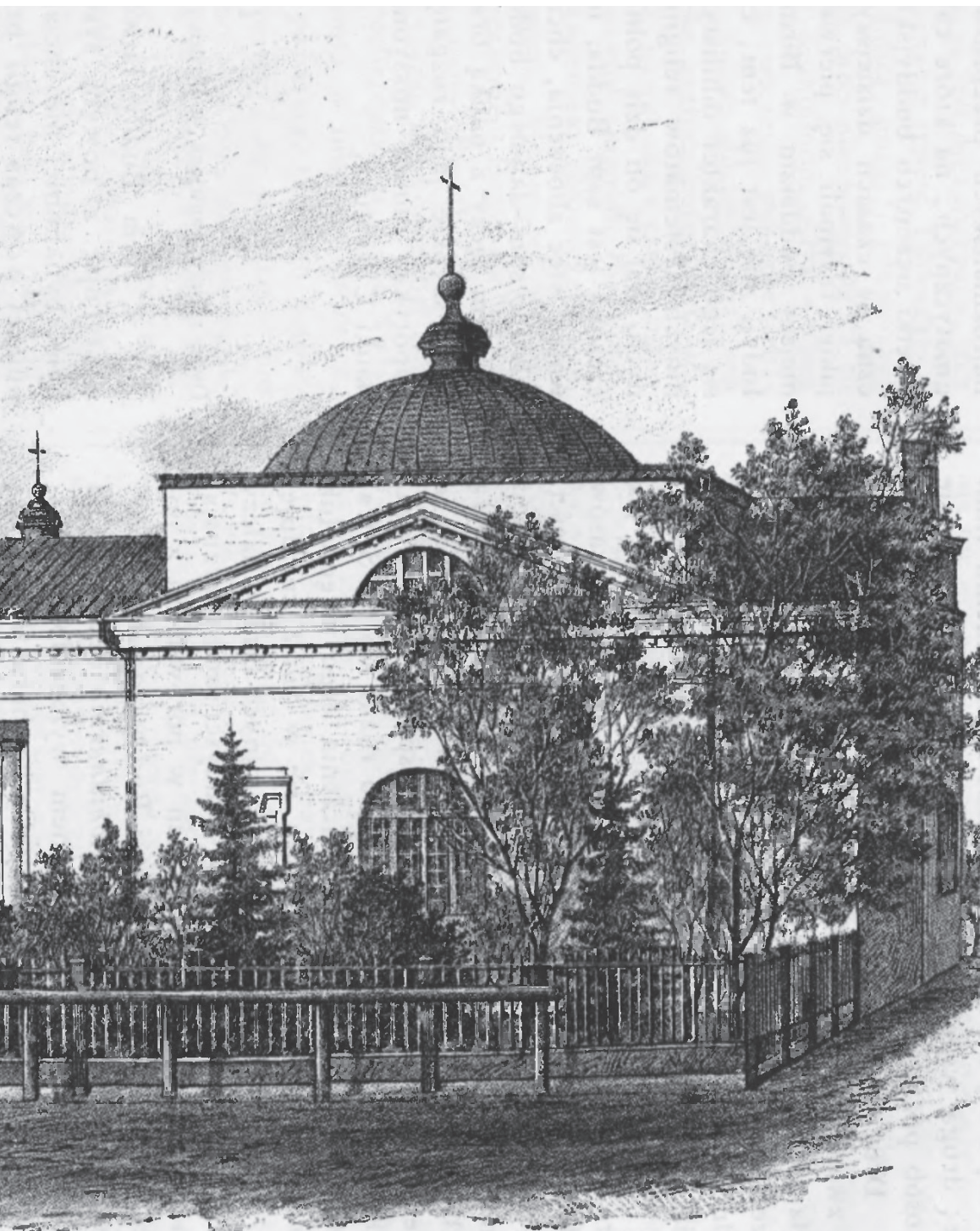
¹² D. Panto, *Ksiądz kanonik Walerian Gromadzki (1835–1917)*, mps; Т. Мосунова, *Отец Валериан Громадский – штрихи к портрету сибирского пастыря* [в:] *Сибирская деревня: история, современное состояние, перспективы развития. Материалы VII Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию Омского государственного аграрного университета*, cz. 1, Омск 2008, s. 134–136; A. Maciesza, *Dzieje kolonii polskiej...*, 12–23; W. Chaniewicz, *Kościół katolicki na Syberii Zachodniej w XIX i początkach XX wieku (szkice historyczne, materiały, dokumenty)*, Kielce 2017, s. 155–167.

¹³ D. Panto, *Ksiądz kanonik Walerian Gromadzki...*

Kościół parafialny w Tomsku pod

Kościół parafialny pw. Najświętszej Maryi Panny w Tomsku,
„Missye Katolickie. Czasopismo Ilustrowane Miesięczne” 1890, nr 4 (kwiecień), s. 89.

wzywaniem Najsw. Maryi Panny.

Warto przytoczyć fragment zapisków podróżniczych ks. Gromadzkiego, które opublikował w 39. numerze „Przeglądu Katolickiego” z 1886 r.: „Spełniając duchowną posługę dla swoich współwyznawców po tomskiej guberni, zajechałem i do Semipałatyńska, miasta głównego tegoż obwodu. Tu się od parafian dowiedziałem, że katolicy w Wiernym¹⁴, oddzieleni przestrzenią od Semipałatyńska tysiącem z górą wiorst, w stronie ku granicy chińskiej, u podnóża ramienia gór Tjań-Szań – w ciągu lat kilku pozbawieni byli pomocy religijnej; chcąc zadość uczynić duchownej ich potrzebie, rozpocząłem starania o komenderowanie mnie do Wiernego. Generał-Gubernator, p. Kołpakowski,¹⁵ uwzględniając prośbę katolików wiernieńskich i przychyłając się do mego życzenia, polecił mi odwiedzić miasto Wierny w celu dopełnienia dla katolików posługi kościelnej¹⁶. W tym czasie w Wiernym mieszkał tuzin rodzin katolickich, razem około 200 osób. W większości byli to Polacy: Nowakowie, Sobolewscy, Wiśniewscy, Płatow itd.¹⁷ Po opisanii Kościoła katolickiego w tym regionie, ks. Walerian odnotował również fakty, które mogły zainteresować europejskiego czytelnika: „Podróżny jadący z Semipałatyńska do Wiernego z jednej strony ma płaszczyzny suchego, słońcem spalonego stepu, z drugiej strony obnażone, spiczaste skały; tam tylko, gdzie strumyk tryska lub rzeczka płynie, zieleni się trawa i pasą się trzody koczujących kirgizów¹⁸. Zbliżywszy się ku Wiernemu, spostrzega dopiero zmianę na lepsze; na kilkanaście wiorst przed miastem, występuje śród stepu czarny punkcik, który w miarę zbliżania się coraz więcej uwydatnia się, na koniec oczom się przedstawia jakaś masa zieleni, jakby ogród olbrzymi – jest to miasto Wierny. Przebywając suchy, dziki step pod promieniami palącego słońca, podróżny zmęczony drogą i jednostajnością widoków, nigdzie nie doznaje wytchnienia, dopiero w Wiernym, orzeźwiwszy wyczerpany swój umysł i znużone siły fizyczne, zapomina, że się znajduje w środkowej Azji, wśród kirgizów, taranczej, sartów, dunganów, kałmyków i innych tym podobnych ludzi. Pomimo jednak powierzchowności europejskiej, miasto Wierny ma wiele właściwości azjatyckich, co mu nadaje przyjemną różnorodność. Można tu spotkać i frak paryski, i mundur wojskowy obok szlafroka bucharskiego lub kurmy chińskiej. Samo miasto przedstawiające rążące kontrasty, jest nader malownicze; góry pokryte wiecznym śniegiem, jakby wisząc nad miastem, sprawiają takie optyczne złudzenie, że zdaje się można je ręką dostać, a jednak do nich więcej niż 50 wiorst; ulice proste, wysadzone piramidalnemi kaukazkiemi topolami, przedstawiają jakby aleje olbrzymiego ogrodu, a mają potrójny użytek: dla oka miły i przyjemny widok, dla ludzi i domów mieszkalnych cień i chłód orzeźwiający, a w czasie pożaru znakomita ochrona; ogródki zalane różnobarwnym kwieciami, po obu stronach ulic szumią czyste, orzeźwiającej wody strumyki (aryki), które płynąc w rozmaitych kierunkach, wśród skwarów letnich ochładzają powietrze i zasilają wilgocią topole. Dbały gospodarz z tych strumyków sprowadza wodę do swego ogrodu, a jeżeli zechce, z łatwością mieć może sadzawkę czystej i świeżej wody. Z gmachów rządowych najwspanialej wygląda gimnazjum męskie, gdzie się wychowuje do stu kirgizkich chłopców, umiejętnie prowadzonych przez dyrektora p. Nowaka, piękny

¹⁴ Obecnie Ałmaty (Kazachstan).

¹⁵ Gerasim Kołpakowski (1819–1896) – generał, zdobywca Azji Środkowej.

¹⁶ *Korespondencja z Tomska*, „Przegląd Katolicki” 1886, nr 39, s. 617–619.

¹⁷ *Ibidem*, s. 618.

¹⁸ W tym czasie ogólna nazwa wszystkich narodów azjatyckich zamieszkujących Generał-Gubernatorstwo Stepowe oraz Azję Środkową

pałac gubernatorski, z tyłu pałacu przesłiczny spacerowy i owocowy ogród z basenem czystej i świeżej wody i wodotryskiem; gmach gimnazjalny połączony trzema wspaniałymi budynkami, również ozdobiony pięknym owocowym ogrodem. Wyjechawszy z Tomśka, dopiero w Wiernym można się spotkać z owocami; tu jabłka smaczne dosięgają pół funtowej wielkości, gruszki rozmaitych gatunków, winorośle wydają niekiedy do czterech funtów jedno grono; rosną i śliwki, i brzoskwinie, i morele, kawony bywają czterdziestofuntowe, melony dębowki, ananasowe i inne. Pewien właściciel wierneński powiedział mi, że w czasie lat urodzajnych, owocowy ogród przynosi mu od 800 do 900 rs.¹⁹

Walerian Gromadzki umiejętnie prowadzi opowieść i przybliża europejskiemu czytelnikowi odległe krainy azjatyckie. Poznajemy dzięki niemu kulturę czy architekturę w tej części świata, ale też takie „przyziemne” kwestie jak ogrodnictwo. Warto zauważyć, że ks. Gromadzki był bardzo płodnym pisarzem, kilka razy w roku publikował swoje artykuły w katolickich wydawnictwach, co przyniosło mu dużą sławę.

Pod koniec XIX w. proboszczom parafii omskiej powierzono opiekę duszpasterską nad mieszkańcami stepu kirgiskiego i Azji Środkowej.

Pierwszym proboszczem parafii omskiej został mianowany ks. Leon Czudowski. Urodził się w 1858 r. w guberni mohylewskiej. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Ukończył petersburskie seminarium duchowne, po czym w 1883 r. przyjął święcenia kapłańskie. Kontynuował studia w Akademii Teologicznej w Petersburgu, którą ukończył ze stopniem kandydata teologii. Przed przeprowadzką do Omska pełnił funkcję wikariusza w kościele św. Stanisława w Petersburgu. W 1887 r. ks. Czudowski został przeniesiony na stanowisko kurata i kapelana wojskowego w Omsku. Działał tam bardzo aktywnie: przebudował i wyremontował kościół, zbudował dzwonicę. W 1893 r. omski oddział parafii tomskiej został podniesiony do rangi parafii, a ks. Czudowski został jej pierwszym proboszczem²⁰. Po konflikcie z parafianami

¹⁹ *Korespondencja z Tomśka*, „Przegląd Katolicki” 1886, nr 39, s. 618–619.

²⁰ Ksiądz Leon Czudowski tak opisywał swoją parafię: „Parafia omska, jak i inne syberyjskie, zajmuje olbrzymią przestrzeń stepowego generał-gubernatorstwa, składającego się z trzech olbrzymich obwodów: akmolińskiego z miastami: Omsk (rezydencja generał-gubernatora) i powiatowemi: Pelropawloirsk, Kokczetaw, Atbasar, Akmolińsk. Semipałatyńskiego z miastami: Semipałatyńsk (rezydencja gubernatora) i powiatowemi: Pawłodar, Karkaralinsk, Ust – Kamienogorsk, Zajsan i Semireczeńskiego (we wschodnim Turkeistanie) z miastami: Wierny (rezydencja gubernatora) i powiatowymi: Lepsinsk, Kopal, Piszpek, Dżarkient i Przewalsk, na cześć zmarłego tu w 1888 roku znanego podróżnika rosyjskiego, generała Przewalskiego, dawniej zaś miasto nazywało się Karakol. Dwanaście wiorst od miasta jest jezioro 150 wiorst długości i połowę tego szerokości, zwane Issyk-kul, nad brzegami, którego postawiono pomnik generałowi Przewalskiemu. Jezioro to do dnia dzisiejszego wyrzuca rozmaite rzeczy, jako to: meble, sprzęty domowe, ołtarze pogańskie itp. Woda jego jest zupełnie jak morska, poławia się tylko jeden gatunek ryb, zwany marynką. Aby mieć pojęcie, jak wielkie są tu przestrzenie, dość będzie, gdy zwrócimy uwagę, że od Omska do Zajsanu jest 1 300 wiorst, do Wiernego 1 700, do Dżarkientu 1 600, do Przewalska 2 300 itd.” (*Parafia Omska i jej mieszkańcy przez X. Leona Czudowskiego, b. proboszcza i kapelana wojskowego na Syberji*, „Missye katolickie. Czasopismo Miesięczne Ilustrowane” 1903, nr 5 (maj), s. 130–131).

opuścił Omsk i kontynuował działalność duszpasterską w diecezji wileńskiej. Zmarł w Wilnie w 1906 r. i został pochowany na cmentarzu Na Rossie w grobie matki²¹.

W Wilnie ks. Czudowski opublikował w dwóch numerach „Missyi Katolickich” obszerny artykuł²². W pierwszej części przedstawił krótką historię Kościoła katolickiego w Omsku, opowiedział też o kapłanach służących w parafii i o budowie kościoła. W drugiej części opisał tamtejsze ludy oraz ich tradycje i kulturę, które poznał podczas służby w Omsku. „Kirgiz mieszka w okrągłym namiocie wołokowym, zwanym jurta, rozpiętym na rodzaju dużych obręczy z drzewa (...). Lat osiem spędziłem wśród nich, kumys pijałem często, ale o gotowanym nikt tu i pomyśleć nie jest w stanie. Nad ogniem w środku jurty stoi ciągle dość spory kocioł, kuzanem zwany, w którym jedzenie się gotuje i bieliznę pierze. (...) Wierzchni wołok jurty odkrywa się i zamienia w komin, gdyż w środku ustawicznie pali się ogień. Parę kuferków, nieco poduszek i pierzyna, dywany przeważnie wołokowe, niskie, nie więcej nad stopę od ziemi łóżka i także stoły, Kirgizi bowiem, jak w ogóle Azjaci, krzesel nie znają, siadając na ziemi...”²³.

Opisując mieszkańców Kazachstanu (których nazywał Kirgizami), Czudowski pisał: „Charakterystyczną cechą Kirgiza jest szczerza gościnność, do której ściśle odnosi się nawet Koran. Kirgiz da swojemu gościowi ostatni kawałek chleba (...). Kirgiz (...) jest uczciwy i sumienny, naprawdę nie ma pojęcia, że może zostać okradziony lub oszukany”²⁴. Czudowski pisał też o religijności mieszkańców, ich narodowych tradycjach, wspominał również o ich uzależnieniu od alkoholu. Na koniec autor pisał także o Tatarach, Sartach, Dunganach i innych ludach²⁵.

Istnieje wiele zapisków, które warto byłoby wprowadzić do obiegu naukowego. Do takich źródeł należą np. wspomnienia ks. Mateusza Wejta (których część została opublikowana w Polsce)²⁶.

Ksiądz Mateusz Wejt urodził się w rodzinie szlacheckiej w guberni kowieńskiej w 1833 r. Studiował w seminarium w Kownie, w 1861 r. przyjął święcenia kapłańskie. W 1863 r. został zesłany za działalność antycarską do guberni archangielskiej, gdzie odbywał karę do 1871 r. Później został przeniesiony do guberni kurlandzkiej, gdzie mieszkał do 1885 r. Od 1885 do 1887 r. pełnił funkcję wikariusza w parafii w Kazaniu.

²¹ D. Panto, *Kościół katolicki na zachodniej Syberii (1835–1937). Kapelania w Omsku, filia parafii tomskiej, parafia Omska, dekanat Omski*, mps; A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim...*, Warszawa 2001, s. 296; Российский Государственный Исторический Архив Ф. 821, Оп. 125, Д. 681, Л. 66.

²² *Parafia Omska i jej mieszkańcy przez X. Leona Czudowskiego, b. proboszcza i kapelana wojskowego na Syberji*, „Missye katolickie. Czasopismo Miesięczne Ilustrowane” 1903, nr 5 (maj), s. 130–134; nr 6 (czerwiec), s. 157–159.

²³ *Ibidem*, nr 5 (maj), s. 133–134.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, nr 6 (czerwiec), s. 157–159.

²⁶ *Polacy z Wilna i ze Żmudzi na zesłaniu. Pamiętniki Józefa Bogusławskiego i księdza Mateusza Wejta*, oprac. M. Nowak, Kielce 2016.

Ks. Walerian Gromadzki, proboszcz tomski, podczas podróży po parafii w 1889 r.,
„Missye Katolickie. Czasopismo Ilustrowane Miesięczne” 1890, nr 4 (kwiecień), s. 88.

W 1887 r. został przeniesiony na stanowisko proboszcza parafii krasnojarskiej, w której służył do 1897 r. W 1905 r. został mianowany kapelanem w Jekaterynburgu, a w latach 1907–1909 r. pełnił tę samą funkcję w parafii w mieście Tiumeń. Od 1909 r. służył w Kalnie, w filii parafii Sałantan. Zmarł w 1923 r.²⁷

Dzięki życzliwej pomocy Viktora Bilotasa, pracownika Centrum Historii Kościoła Katolickiego Litwy, udało mi się zapoznać z notatkami Mateusza Wejta. Autor opisał miasta i parafie, które odwiedził podczas swoich podróży. Opisy te zawierają interesujące szczegóły historyczne i geograficzne. Dotyczy to zwłaszcza terytorium Generalnego Gubernatorstwa Stepowego. Książk Wejt przedstawił historię i przyrodę Akmolińska, Atbasaru, Bajan-Aula, Pietropawłowska, Kokczetawu, Semipałatyńska, Karkaralińska, Wiernego i prowincji smereczyńskiej²⁸, podając daty założenia prezentowanych miast, etymologię ich nazw, liczbę mieszkańców, odległości od siebie itd. Notatki te zostały częściowo wydane w języku litewskim przez dalekich krewnych ks. Wejta²⁹.

Kolejny książk, o którym należy wspomnieć, to Justyn Pranajtis. Spędził on część życia w Turkiestanie i to dzięki niemu poznaliśmy specyfikę życia w tym regionie Azji Środkowej. Książk Pranajtis urodził się 27 lipca 1861 r. we wsi Ponienupie w parafii Grizskabud w guberni augustowskiej. W 1872 (lub 1878) ukończył seminarium duchowne w Sienie, po czym w 1883 r. został skierowany na studia magisterskie w Akademii Teologicznej w Petersburgu. W 1886 r. przyjął święcenia kapłańskie, jednocześnie kontynuował naukę. W tym samym czasie został też wykładowcą języka hebrajskiego. W 1902 r. mianowano go proboszczem Kraju Turkiestańskiego i tę funkcję pełnił do 1916 r. W latach 1912–1913 był ekspertem w głośnym „procesie Bejlisa”, za co (oraz za sporządzoną ekspertyzę) spadła na ks. Pranajtisa krytyka. Mocno podkopało to jego zdrowie. Zmarł 28 stycznia 1917 r. w Petersburgu. Pochowany został w Taszkencie.

Podczas swojej posługi w Azji Środkowej rozwinął sieć parafialną, zbudował kilka kaplic oraz rozpoczął budowę świątyni w Taszkencie³⁰. Książk Pranajtis był również znany jako uczony (jego książka o Talmudzie została przetłumaczona na kilka języków europejskich) i jako publicysta – regularnie informował europejskich czytelników za pośrednictwem prasy katolickiej o swoich podróżach misyjnych.

---

²⁷ A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim...*, s. 309–310; *Polacy z Wilna i ze Żmudzi na zesłaniu...*; F. Nowiński, *Mateusz Wejt – zesłaniec, wygnaniec i duszpasterz Krasnojarski [w:] Zesłańcy polityczni w Imperium Rosyjskim. Studia dedykowane Profesor Wiktorii Śliwowskiej*, red. E. Niebelski, Lublin 2008, s. 119–140; F. Nowiński, *Księża z Ziem Zabranych na zesłaniu syberyjskim. Dobrowolne wygnanie księdza Wejta w Krasnojarsku*, „Almanach Historyczny” 2015, t. 17, s. 61–83.

²⁸ F1-Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščiu rinkinys. 1588–1930, F1-D1001, M. Veitas, *Notatki do Syberiji, historii katolickiego kościoła na Syberji*.

²⁹ M. Veitas, *Katalikų Važnyčios Sibire istorijos apybraiža*, Vilnius 2004.

³⁰ O. Лисицкая, *История католических общин...*; A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim...*, s. 250–251; Hagemeister 2003, 21:1221–1226; Bilotas V, «Сибирь в церковном отношении» И.-Б. Пранайтиса, Archyvai Šaltiniai, s. 59–61.

W 1900 r. ks. Pranajtis udał się w podróż na Syberię i do Azji Środkowej. Wyruszył 3 czerwca z Petersburga³¹. Opis tej wyprawy został opublikowany w dwóch numerach pisma „Missye Katolickie...”, w marcu i kwietniu 1902 r. Szczegółowy opis podróży uzupełniają nieliczne, ale ciekawe fotografie, przedstawiające m. in. Kazachów i ich sposób życia. Do Azji Środkowej ks. Pranajtis przybył ze wschodniego Kazachstanu i gór Ałtaju. Tak opisał pierwsze spotkanie z Kazachami: „Przybyciem katolickiego Murzy zainteresowali się sąsiedzi Kirgizi. Ich sędzia pewnego dnia przyniósł mi dzbanek kumysu, który bardzo mi się spodobał”³². Ksiądz Pranajtis zwracał w swoich opisach uwagę na szczegóły. Opisując wspomnianego w powyższym cytacie sędziego, zauważył np. charakterystyczny element jego stroju: „Cechą wyróżniającą sędziego był duży medal wykonany z mosiądzu, podobny do medali naszych wójtowskich. Na jednej stronie litera »A«, z napisem naokoło: »25 marca 1894 r.«, na drugiej wielbłąd i półksiężyc okalający pięcioramienną gwiazdę, naokoło zaś napis »Sędzia Ludowy«”³³. Tego rodzaju informacje są ważnym źródłem dla współczesnych badaczy historii Azji Środkowej i Kazachstanu. Dalej w tekście znajduje się interesujący fragment opisujący jurtę i zachowanie przy stole: „Jurta wewnątrz była czysta i bogato zasłana dywanami. Dla nie-Kirgizów przygotowano specjalne miejsce, w którym można było usiąść, sami Kirgizi zawsze siedzą na ziemi. Podczas obiadu przy stole trzeba było zachowywać się po kirgisku. Talerzy, noży i widelców nadal nie używają; dlatego trzeba było brać kawałki baraniny rękami [...]”³⁴. Oprócz przedstawionego opisu Kazachów, ich stylu życia i tradycji, ks. Justyn do tekstu dołączył fotografie ilustrujące artykuł.

Podsumowując: dorobek piśmienniczy księży katolickich, którzy pełnili posługę duszpasterską w Kazachstanie i Azji Środkowej, jest dla nas nowym, interesującym źródłem do badania tego regionu. Księża w swoich notatkach, artykułach, wspomnieniach zwracali uwagę nie tylko na historię Kościoła katolickiego czy opisywali lokalną wspólnotę katolicką, ale zapisywali wszystko, co spotkali podczas długich podróży na niekończące się stepy Azji. Warto byłoby przetłumaczyć te materiały na język kazachski czy rosyjski i opublikować w Kazachstanie – nie ma wątpliwości, że będą one chętnie wykorzystywane także przez tamtejszych badaczy.

Słowa kluczowe:

księża, katolicy, misje, parafie, artykuły, Imperium Rosyjskie, Kazachstan

³¹ *Wycieczka na Sybir przez X. J. B. Pranajtisa, prof. Akademii duchownej w Petersburgu, „Missye katolickie. Czasopismo Miesięczne Ilustrowane” 1902, nr 3 (marzec), s. 64.*

³² *Ibidem*, nr 4 (kwiecień), s. 94.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.